

УДК 343 122

DOI <https://doi.org/10.33216/2218-5461/2023-45-1-69-75>

**СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТТЯ «ПОТЕРПІЛИЙ»
З СУМІЖНИМИ ТЕРМІНАМИ («ПОТЕРПІЛИЙ ВІД КРИМІНАЛЬНОГО
ПРОСТУПКУ», «ПОТЕРПІЛИЙ ЯК УЧАСНИК КРИМІНАЛЬНОГО
ПРОВАДЖЕННЯ», «ЖЕРТВА»)**

Лісна І. С.

**THE RELATIONSHIP OF THE CONCEPT OF «VICTIM»
WITH RELATED TERMS («VICTIM OF A CRIMINAL OFFENSE»,
«VICTIM AS PARTICIPANT IN CRIMINAL PROCEEDINGS», «VICTIM»)**

Lisna I.

Дана наукова стаття присвячена аналізу співвідношення поняття «потерпілий» з суміжними термінами, які зустрічаються в чинному кримінальному законодавстві, для опису суб'єкта який внаслідок кримінального правопорушення зазнав певного виду шкоди (фізичної, матеріальної, моральної). Особлива увага зосереджується на вивченні взаємозв'язку цих термінів, їх відмінностей та спільних аспектів.

Встановлено, що в юридичній літературі наявні різні погляди науковців на співвідношення досліджуваних понять. За допомогою чинного законодавства та наукових праць досліджено значення термінів «потерпілий», «постраждалий», «жертва», «потерпілий від злочину» та «потерпілий в кримінальному процесі». Дослідження семантики слова «постраждалий» показує, що воно є змістовно тотожним та синонімічним слову «потерпілий». Потерпілий у кримінальному провадженні - це фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди. Потерпілому ж від злочину можуть заподіюватися й інші види шкоди: політична, організаційна, соціальна тощо.

Визначено, що злочин і потерпілий є взаємопов'язаними поняттями з різних аспектів. Встановлено, що потерпілий має важливе кримінально-правове значення для кваліфікації кримінальних правопорушень та призначення покарання.

Встановлено, що не кожна особа, яка виступала потерпілим у кримінальному процесі, є потерпілим від злочину. Аналіз цих двох понять дозволив зробити висновок, що вони мають різний зміст і обсяг. У кримінальному процесі слід визнавати потерпілим лише ту особу, для якої існують достатні докази, що засвідчують, що її блага, права чи інтереси, що охороняються кримінальним законом, зазнали шкоди внаслідок злочину. Встановлено, що поняття жертви є ширшим за змістом, ніж поняття потерпілого в кримінальному процесі. Жертва у правовому вимірі набуває свого статусу внаслідок злочинного посягання на неї з боку злочинця, і таке посягання спричинило моральну фізичну або майнову шкоду.

Жертва злочину може не бути учасником кримінального процесу і не визнаватися такою відповідно до кримінально-процесуального законодавства. В якості жертви, в широкому розумінні слова можуть також розглядатись неформальні і, особливо, формальні соціальні групи: сім'я і трудовий ко-

лектив, колективні інтереси, яких безпосередньо торкнувся злочин (крадіжка, пошкодження або знищення майна тощо). Таким чином, поняття жертви є ширшим за змістом, ніж поняття потерпілого в кримінальному процесі. Поняттям «жертва злочину» охоплюються не тільки суб'єкти, охоронювані кримінальним законом блага, права чи інтереси яких були порушені у разі вчинення злочину, але й інші суб'єкти, для яких настали негативні наслідки злочину.

Дана наукова стаття висвітлює важливі аспекти співвідношення поняття "потерпілий" з суміжними термінами, досліджуючи їх відмінності та спільні риси. Вона слугує цінним джерелом інформації для юристів, дослідників та осіб, які цікавляться проблематикою прав потерпілих та жертв кримінальних правопорушень.

Ключові слова: Кримінальне право, кримінальний процес, жертва, потерпілий, кримінальний проступок, потерпілий, кримінальне провадження.

Постановка проблеми. У юридичній літературі існує розбіжність поглядів щодо порівняння термінів "потерпілий від злочину" і "потерпілий як суб'єкт кримінального процесу". Деякі вчені вважають їх тотожними і використовують одне загальне поняття - "потерпілий". Інші розглядають ці терміни як перехресні і використовують такі пари термінів: "кримінально-правове поняття потерпілого" і "кримінально-процесуальне поняття потерпілого"; "потерпілий у матеріальному розумінні" і "потерпілий у процесуальному розумінні"; "постраждалий" і "потерпілий"; "жертва злочину" і "потерпілий як суб'єкт кримінального процесу" (або просто "потерпілий").

Отже, в юридичній літературі висловлені різні точки зору щодо співвідношення термінів "потерпілий від злочину" і "потерпілий як суб'єкт кримінального процесу". Різні автори використовують різні терміни для позначення цих понять, виходячи з контексту та специфіки своїх досліджень.

Ступінь дослідження. Найбільш комплексно питання, пов'язані з потерпілим від злочину в кримінальному праві України досліджували: Сенаторов М. В. [1], Туляков В. А. [2], Франк Л. В. [3], Сироїд Т. Л. [4], проте детальне розкриття поняття «потерпілий від злочину» потребує подальшого наукового дослідження.

Метою статті є з'ясувати теоретично-правові підходи до визначення поняття «потерпілий від злочину».

Виклад основного матеріалу.

Тема співвідношення поняття "потерпілий" з суміжними термінами є актуальною у теорії кримінального права. Існує дискусія щодо однозначності та розрізнення термінів, які використовуються для позначення особи, яка постраждала внаслідок кримінально значимого діяння. Категорія "потерпілий" має велике значення у різних галузях вітчизняного права, таких як конституційне право, кримінальне право, кримінально-процесуальне право, цивільне право, цивільно-процесуальне право та адміністративне право. Термін "потерпілий" має свої ознаки і специфіку, які залежать від галузі права, в якій він застосовується. В кримінальному праві поняття "потерпілий" визначається в контексті вчинення злочину, і він стає суб'єктом права, який потребує відновлення свого попереднього статусу, порушеного злочином. Права потерпілого визначаються Конституцією України.

Таким чином, розуміння терміну "потерпілий" у кримінальному праві визначається його генезисом та залежить від конкретного контексту. Він використовується для позначення особи, яка постраждала від злочину та потребує відшкодування завданої шкоди та відновлення свого статусу.

У деяких випадках терміни "жертва злочину" і "потерпілий від злочину" використовуються як синоніми, але інші дослідники вважають, що "жертва злочину" має більш широке значення, ніж "потерпілий від злочину".

ну". Вирішення цієї проблеми залежить від правильного визначення змісту та обсягу цих понять.

Також для кримінологічної науки та практики важливе розуміння співвідношення між термінами "потерпілий від злочину" і "потерпілий від кримінального проступку".

У кримінальному провадженні "потерпілий від злочину" може бути фізичною особою, якій завдано моральної, фізичної або майнової шкоди внаслідок кримінального правопорушення, а також юридичною особою, якій завдано майнової шкоди внаслідок кримінального правопорушення. Цей термін широко використовується в різних галузях вітчизняного законодавства. "Потерпілий" та "злочин" є взаємопов'язаними поняттями у кримінальному праві. Якщо немає злочину, то немає й потерпілого у кримінально-правовому розумінні.

Злочин і потерпілий є взаємопов'язаними поняттями з різних аспектів. Наприклад, говорити про потерпілого в разі несмертельного заподіяння шкоди або випадків, пов'язаних з необхідною обороною або суб'єктивним випадком (казусом), може бути умовним. Так само, іноді діяння може бути визнано злочинним лише у випадку, якщо встановлені законом передбачені ознаки, що характеризують потерпілого. Наприклад, примушування до статевого зв'язку (згідно зі статтею 154 Кримінального кодексу України) вважається злочинним лише у випадку, якщо потерпіла або потерпілий знаходяться від суб'єкта у матеріальній або службовій залежності. Тут наявність злочину залежить від присутності потерпілого, який має особисті характеристики, що підтверджує взаємозв'язок цих двох понять.

Отже, потерпілий від злочину є соціальним суб'єктом, який може бути фізичною чи юридичною особою, державою, іншим соціальним утворенням або суспільством в цілому. Він має благо, право або інтерес, які

охороняються кримінальним законом, і страждає від злочину, який заподіює шкоду або створює загрозу такої шкоди.

У багатьох злочинах потерпілий є обов'язковою ознакою їх складу. В рамках загального вчення про склад злочину, потерпілий може виступати як необхідна ознака складу злочину або як обтяжуюча обставина, що збільшує ступінь відповідальності.

У своїй сукупності потерпілий від злочину та його поведінка мають важливе кримінально-правове значення, оскільки враховуються при кваліфікації злочинів і призначенні покарання.

Потерпілий характеризує об'єкт злочину (основний чи додатковий).

У структурі об'єкта злочину, потерпілий виступає як один із учасників суспільних відносин, охоронюваних кримінальним законом, на які вчиняється посягання. Обставини, пов'язані з потерпілим, представляють собою ситуаційні фактори, що стосуються потерпілого, і впливають на вчинення суспільно небезпечних діянь та настання суспільно небезпечних наслідків. Залежно від їх об'єктивного прояву, можна виділити дві категорії обставин, пов'язаних з потерпілим: поведінка потерпілого та стан потерпілого. Відповідно до того, як вони взаємодіють з об'єктивними ознаками злочину, можна виділити обставини, що впливають на суспільно небезпечне діяння, а також обставини, що сприяють розвитку причинного зв'язку і призводять до настання суспільно небезпечних наслідків. Вирішення проблеми обставин, пов'язаних з потерпілим і впливають на розвиток зв'язку, повинно ґрунтуватися на положеннях теорії еквівалентності умов.

Потерпілий та пов'язані з ним обставини, що виступають ознакою складу злочину, можуть бути інкриміновані лише у випадку, коли суб'єкт злочину виявляв певне психічне ставлення до них. Це психічне ставлення включає інтелектуальний елемент вини і

може мати такі прояви: усвідомлення зазначених ознак; усвідомлення можливості їх наявності; невідомість, за умови, що винуватець мав можливість їх усвідомити.

Згідно чинного законодавства України, кримінальний проступок – це передбачене Кримінальним кодексом України діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (51 000 грн) або інше покарання, не пов'язане з позбавленням волі (згідно ч. 2. ст. 12 ККУ).

Досудове розслідування кримінальних проступків здійснюють підрозділи дізнання або уповноважені особи інших підрозділів органів Національної поліції, органів безпеки, органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства, органів Державного бюро розслідувань, Національного антикорупційного бюро України. Згідно статті 298 Кримінально-процесуального кодексу України, особливості початку досудового розслідування у формі дізнання. Повноваженнями слідчого під час проведення досудового розслідування наділяється (дізнання) дізнавач. Досудове розслідування кримінальних проступків (дізнання) здійснюється згідно із загальними правилами досудового розслідування, передбаченими Кримінально-процесуального кодексу України [1].

Варто зазначити, що поняття потерпілого як суб'єкта кримінального процесу визначено у ст. 49 КПК [1]. Згідно з нею потерпілим може бути фізична особа, якій злочином заподіяно моральної, фізичної або майнової шкоди і щодо якої винесено відповідне процесуальне рішення. Потерпілим як суб'єктом кримінального процесу визнається тільки фізична особа. Потерпілим же від злочину може виступати й юридична особа, держава, інше соціальне утворення або суспільство в цілому.

В кримінальному процесі потерпілим є суб'єкт, якому злочином заподіяна моральна, фізична або майнова шкода. Потерпілому ж від злочину можуть заподіюватися й інші види шкоди: політична, організаційна, соціальна тощо.

Потерпілий у кримінальному процесі – це суб'єкт щодо якого особою, яка проводить дізнання, слідчим, суддею або судом винесено процесуальне рішення про визнання потерпілим. Тим часом потерпілий від злочину такою ознакою не характеризується [1].

Не кожен потерпілий від злочину автоматично стає кримінально-процесуальною фігурою. Не кожна особа, щодо якої прийняте рішення про визнання її потерпілою у кримінальному процесі, є потерпілим від злочину.

Рішення про визнання особи потерпілою приймається до винесення вироку. Це означає, що не кожна особа, яка виступала потерпілим у кримінальному процесі, є потерпілим від злочину.

Аналіз понять «потерпілий як суб'єкт кримінального процесу» та «потерпілий від злочину» дозволяє зробити висновок, що вони мають різний зміст і обсяг.

Термін «потерпілий» є досить усталеним у кримінальному праві. Він уживався в дореволюційній кримінально-правовій літературі, а також широко використовується в науці та законодавстві сьогодення (статті 46, 66, 76, 116, 123 КК та ін.) [2, с. 63].

Дослідження семантики слова "постраждалих" показує, що воно є змістовно тожним та синонімічним слову "потерпілий". Але наголошуючи на різниці між поняттями "потерпілий від злочину" та "потерпілий як суб'єкт кримінального процесу", важливо зупинитися на їх зв'язку.

Не кожен суб'єкт, якому завдано моральну, фізичну або майнову шкоду злочином, є потерпілим від злочину. Цим терміном позначається лише суб'єкт, чії блага, права

чи інтереси, що охороняються кримінальним законом, були порушені через вчинений злочин. Тому у кримінальному процесі слід визнавати потерпілим лише ту особу, для якої існують достатні докази, що засвідчують, що її блага, права чи інтереси, що охороняються кримінальним законом, зазнали шкоди внаслідок злочину.

Центральною категорією віктимології є «жертва злочину». Сутність цієї категорії залишається спірною в науці.

В. Туляков вважає, що жертвою будь-якого соціального суб'єкта, якому злочином заподіяна будь-яка шкода [3, с. 54].

Л. Франк писав: «...В основу поняття жертви можна покласти дефініцію потерпілого, наведену в ч. 1 ст. 24 «Основ кримінального судочинства». Але на цьому зупинитися не можна. Необхідно розкрити поняття жертви у віктимологічному сенсі...» [4, с. 80].

Отже, підтримуючи судження Л. Франка та прихильників його точки зору, вважаємо, що під жертвою злочину слід розуміти будь-якого соціального суб'єкта, якому злочином заподіюється шкода чи створюється загроза заподіяння такої [4, с. 143].

Із зіставлення понять «жертва злочину» та «потерпілий від злочину» випливає, що вони мають різний зміст і обсяг. Адже поняттям «жертва злочину» охоплюються не тільки суб'єкти, охоронювані кримінальним законом блага, права чи інтереси яких були порушені у разі вчинення злочину, але й інші суб'єкти, для яких настали негативні наслідки злочину.

Сьогодні є великий масив наукових напрацювань щодо вчення про жертву злочину [2, 5, 3]. Загальне вчення про жертву злочину, понятійний апарат розробляє та формує наука віктимологія. Серед категорії «жертви злочину» вчені виділяють загальносоціальні, правові та кримінологічні виміри. З позиції загальносоціального виміру жертва – це виключно фізична особа,

яка внаслідок злочинного посягання, вчиненого відносно неї, зазнала або не зазнала ту чи іншу шкоду.

Жертва у правовому вимірі набуває свого статусу внаслідок злочинного посягання на неї з боку злочинця, і таке посягання спричинило моральну, фізичну або майнову шкоду. Дискусійною є проблема, кого слід відносити до жертви (потерпілого) від злочину.

В. Туляков пише поняття «жертва злочину» опосередковано пов'язано зі злочином [3, с. 116].

Потерпілий згідно зі ст. 49 Кримінально-процесуального кодексу України – це учасник кримінально-процесуальних відносин, який визнається таким органами досудового розслідування і являє собою особу, якій злочином заподіяно моральну, фізичну або майнову (матеріальну) шкоду [1].

Жертва злочину може не бути учасником кримінального процесу і не визнаватися такою відповідно до процесуального порядку. Таким чином, поняття жертви в кримінології є ширшим за змістом, ніж поняття потерпілого в кримінальному процесі.

З кримінологічної віктимології жертва злочину розуміється як фізична особа, яка постраждала від злочину, незалежно від її визнання такою в кримінально-процесуальному порядку або суб'єктивної самооцінки.

На наш погляд, найбільш точним і повним визначенням, яке відображає суть цієї дефініції, є визначення жертви злочину як особи або групи людей у будь-якій формі інтеграції (включаючи народ, націю, суспільство загалом), які зазнали шкоди внаслідок злочину.

Жертва – це людина, яка в результаті суб'єктивної поведінки іншої особи або об'єктивних обставин зазнала фізичної, моральної або майнової шкоди від злочинних діянь, незалежно від того, визнав її закон у

встановленому порядку потерпілим, чи ні, оцінює вона себе так суб'єктивно чи ні.

В якості жертви, в широкому розумінні слова можуть також розглядатись неформальні і, особливо, формальні соціальні групи: сім'я і трудовий колектив, колективні інтереси, яких безпосередньо торкнувся злочин (крадіжка, пошкодження або знищення майна тощо).

За роллю потерпілого в механізмі вчинення злочину жертва може бути: байдужа, інверсійна, провокуюча.

Зв'язок «злочинець-жертва» може розглядатися і як певний стан, коли в одній особі «уживаються» злочинець і жертва одночасно або чергуючись. Поєднання ролей злочинця і жертви в одній особі – теж можливий варіант, що відображає різноманітність кримінальної поведінки.

Отже, вказані поняття повинні мати різні найменування [6, с. 68]. Зокрема, жертва злочину з точки зору кримінальної віктимології – це потерпіла фізична особа незалежно від того, чи визнана вона потерпілою у кримінально-процесуальному порядку і чи оцінює себе такою суб'єктивно. Поняття жертви аналогічне поняттю потерпілого [7, с. 51].

Під жертвою слід розуміти особу або певну сукупність людей у будь-якій формі їх інтеграції, яким прямо або опосередковано завдана фізична, моральна або матеріальна шкода злочинцем, незалежно від того, чи визнається вона потерпілою у встановленому законом порядку і чи вважає себе такою.

Література:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України [Чинна ред.28.04.2023 р.]. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/T124651>. (дата звернення: 30.04.2023).
2. Сенаторов М. В. Потерпілий від злочину в кримінальному праві: монографія/за наук. ред. Б. В. Борисова. Харків: Право, 2006. 208 с.
3. Туляков В. А. Вчення про жертву злочину: соціальні та правові основи: дис... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Одеса, 2001. 484 с.

4. Франк Л. В. Потерпілі від злочину та проблеми радянської віктимології /ред.. В. Г. Мелкумов. Душанбе: Ирфон, 1977. 237 с.

5. Сироїд Т. Л. Захист жертв злочинів у міжнародному праві: дис... канд. юрид. наук: 12.00.11. Харків, 2000. 162 с.

6. Присяжнюк Т. До дискусії про потерпілого у кримінальному праві. Право України. 2005. № 9. С. 91-96.

7. Кримінологія: Загальна та Особлива частини: підручник/ І. М. Даньшин, В. В. Голіна, М. Ю. Валуйська ін.; за заг. ред. В. В. Голіни. 2-ге вид. перероб. і доп. Харків: Право, 2009. 288 с.

References:

1. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Chynna red.28.04.2023 r.]. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/T124651>. (data zvernennia: 30.04.2023).
2. Senatorov M. V. Poterpilyi vid zlochyну v kryminalnomu pravi: monohrafiia/za nauk. red. B. V. Borysova. Kharkiv: Pravo, 2006. 208 s.
3. Tuliakov V. A. Vchennia pro zhertvu zlochyну: sotsialni ta pravovi osnovy: dys... d-ra yuryd. nauk: 12.00.08. Odessa, 2001. 484 s.
4. Frank L. V. Poterpili vid zlochyну ta problemy radianskoi viktymolohii /red.. V. H. Melkumov. Dushanbe: Yrfon, 1977. 237 s.
5. Syroid T. L. Zakhyst zhertv zlochyнуv u mizhnarodnomu pravi: dys... kand. yuryd. nauk: 12.00.11. Kharkiv, 2000. 162 s.
6. Prysiazhniuk T. Do dyskusii pro poterpiloho u kryminalnomu pravi. Pravo Ukrainy. 2005. № 9. S. 91-96.
7. Kryminolohiia: Zahalna ta Osoblyva chastyny: pidruchnyk/ I. M. Danshyn, V. V. Holina, M. Yu. Valuiskata in.; za zah. red. V. V. Holiny. 2-he vyd. pererob. i dop. Kharkiv: Pravo, 2009. 288 s.

Lisna I. The relationship of the concept of "victim" with related terms ("victim of a criminal offense", "victim as participant in criminal proceedings", "victim"). Article.

Annotation. This scientific article is devoted to the analysis of the relationship between the concept of "victim" and related terms found in the current criminal legislation, to describe the subject who, as a result of a criminal offense, suffered a certain type of damage (physical, material, moral). Special attention is focused on studying the relationship of these terms, their differences and common aspects.

It has been established that in the legal literature there are different views of scientists on the relationship of the studied concepts. With the help of current legislation and scientific works, the meaning

of the terms "victim", "injured", "prey", "victim of a crime" and "victim in a criminal process" was investigated. A study of the semantics of the word "victim" shows that it is meaningfully identical and synonymous with the word "injured". A victim in criminal proceedings is a natural person to whom moral, physical or property damage was caused by a criminal offense, a legal entity to whom property damage was caused by a criminal offense. The victim of a crime can suffer other types of damage: political, organizational, social, etc.

It was determined that the crime and the victim are interconnected concepts from different aspects. It was established that the victim has an important criminal-legal significance for the qualification of criminal offenses and the imposition of punishment.

It was established that not every person who acted as a victim in a criminal trial is a victim of a crime. The analysis of these two concepts made it possible to conclude that they have different content and scope. In a criminal trial, only a person should be recognized as a victim for whom there is sufficient evidence proving that his goods, rights or interests protected by the criminal law were harmed as a result of the crime. It was established that the concept of a victim is broader in meaning than the concept of a victim in a criminal process. The victim in the legal dimension acquires his status as a result of a criminal attack on him by a criminal, and such an attack caused moral, physical or property damage.

The victim of a crime may not be a participant in the criminal process and may not be recognized as

such in accordance with criminal procedural legislation. As a victim, in the broadest sense of the word, informal and, especially, formal social groups can also be considered: family and work team, collective interests that were directly affected by the crime (theft, damage or destruction of property, etc.). Thus, the concept of a victim is broader in meaning than the concept of a victim in a criminal process. The concept of "victim of a crime" covers not only subjects protected by the criminal law, whose rights or interests were violated in the event of a crime, but also other subjects for which the negative consequences of the crime have occurred.

This scientific article highlights important aspects of the relationship between the concept of "victim" and related terms, exploring their differences and common features. It serves as a valuable source of information for lawyers, researchers and persons interested in the issues of the rights of victims and victims of criminal offenses. Keywords: Criminal law, criminal process, victim, injured, criminal offense, prey, criminal proceedings.

Авторська довідка.

Лісна Іванна Стефанівна кандидат юридичних наук, професор, завідувач кафедри Історії держави і права Чорноморського національного університету імені Петра Могили.

Стаття надійшла до редакції 28 травня.2023 р.